

ILMAR TÕNISSON

RAHVUSE OLU

JA

RAHVUSLUS

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS

TARTU 1934

ILMAR TONINSON

RAHVUSE OLU

JA

RAHVUSE OLU JA RAHVUSLUS

AKADEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS

TARTU 1954

A-9267

ILMAR TÕNISSON

RAHVUSE OLU
JA
RAHVUSLUS

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS

TARTU 1934

ÄRATRÜKK
EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI ALBUM X
TARTU 1934, lk. 52/83

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

21045144

„Postimehe“ trükk, Tartus 1934.

S A A T E K S

Järgnevad mõttekäigud esitati esmakordselt *Akadeemilise Rahvusliku Kultuurühingu* koosolekul 9. veebruaril 1932. aastal ja korrati mõni nädal hiljem täiendatud kujul *Eesti Üliõpilaste Seltsi* vaidlusõhtul, seekord edasi antud ringhäälinguski. Siiski ei olnud mõnel põhjusel võimalik neid ammu valminud veendeid kirjalikult kokku haarata, ja ainult üksikud viiped ilmusid *Üliõpilaslehes*, *Postimehes* ja *Päevalehes*. Seekordnegi kuju on surutud konspektiivsesse vormi *Eesti Üliõpilaste Seltsi kümnenda albumi* artikli piiratud ruumile vastavalt. Käesolev vihk on selle artikli saatesõna võrra laiendatud, muidu aga muutmata äratrükk, mille ainsaks ülesandeks on juhtida meie ühiskondlikust elust huvitatute tähelepanu kahele väga tähtsale küsimusele: *mis alus on rahvusel? mis mõte on rahvuslusel?*

Nendele küsimustele liginedes püütakse järgnevas rahvusele ja rahvuslusele *anda paik inimarengu üldpildis*. Kuna varemgi iga rahvuse mõistega tegeleja on andnud sellele mingi täpsustava sisu või koguni ümara definitsiooni, on siiski ikka jäänud rahuldavalt määritlemata rahvuse vahekorid nii individuaalse kui sotsiaalse eluga *üldse*. Meie eritlus püüab aga taibata rahvuse olu ja ülesannet just inimkultuuri üldtaustal. Käesoleva kultuurfilosoofilise mõlgutuse põhiliseks erinevuseks varematest rahvuse käsitlemistest on niisiis rahvuse kontseptsiooni seos inimarenguga üldse, kuna muidu rahvuse mõistet ainult väga kunstlikult või koguni vägivaldselt suudeti liita sellesse üldpildi. Meie põhiliseks väiteks on, et *rahvus on eriline diferentseerumisjärk inimkultuuri arengus* ja et see järk on seda viljakam, mida teadlikumad ollakse omas erisugususes, omas missioonis.

Sellest rahvuse ja kultuuri vahekorra määritlemusest on selles artiklis saadud teha ainult mõned üksikud *järeldavad* viiped nii teoreetilisele sotsiaalfilosoofiale kui ka praktilisele kultuurpoliitikale, nagu esitatakse ka üksainus *tee* rahvuse olu avastamiseks. Viimane ei tähenda aga mitte, nagu peaksime *arheoloogiat* ainusobivaks võimaluseks rahvuse olule liginemisel, vaid oleme valinud selle peamiselt seepärast, et *Gustaf Kossinna* tegevus sel alal juba teed on valmistanud. Siiski ei taba eventuaalsed *Kossinnale* tehtavad umbusaldusavaldused mitte meie rahvuse määritlemise tuuma, vaid kõige enam *ühte* esitamisevormi, sest ainult ruuminappusel loobusime oma teesi tõestamisest *teiste* kultuurialade arengu varal.

Arvestades selle eritluse üldlaadi erinevust tavalistest rahvuse käsitlemistest, on erilise heameelega märgitav meie resultaate ühtumine teiste, viimasel ajal Eestis avaldatud tõsisemate rahvuse probleemistutega. Tekstis oli kahjuks võimalik ainult mööda minnes riivata *prof. P. Haliste* huvitavat ja tarka klassilise hariduse ning meie kultuuri aren-

damise probleemide vaatlust. Tema tähelepanekud näit. kreeka hari-
duse kandumisest Rooma, ladina omapära säilumisest neist laenudest
hoolimata ja kultuurivõimelisuse vallandumisest kultuuriteadlikkuse
tagajärjel, — kõik need üksikasjad mahuvad täielikult meie seisukohtade
raamidesse, saavad võibolla täieliku seletuse ainult selle üldpildi varal.

Teine, mitte vähema väärtusega rahvuse problemaatikat käsitav
äsjane eestikeelne töö, *Friedebert Tuglase* „Rahvuslik kirjandus“ (Eesti
Kirjandus 1934, lk. 206/219), sattus nende ridade kirjutaja kätte alles
pärast artikli trükkandmist, ja sellepärast jäid kõrvaldamata mõned väl-
jenduslikud ühtesattuvused, mis esinevad selles töös ja käesolevas.
Nende väljenduslikkude ühtesattuvuste kõrvaldamiseks ei ole aga lõp-
peks põhjustki, sest mõlemad on tekkinud üksteisest sõltumatult, seega
aga aina kinnitavad nende väidete õigustatust. Paraku on ühtivatest
järeldest hoolimata *Fr. Tuglase* ja käesoleva teoreetilised alused soo-
tuks erinevad. Kuna *Fr. Tuglase* rahvuse kontseptsioon sisaldab ainult
ühtekuuluvustunde ilma reaalsete alusteta, ei suuda see olla igati
rahuldavaks baasiks kirjaniku intuiitiivselt tunnetatud väga õige-
tele üksiktõdedele. Nii puudub tal teoreetiliselt fundeeritud sild
isegi rahvuse ja kultuuri vahel, *aimuslikult* järeldeb ta aga täiesti taba-
vate tulemustega kaugemale, kui õieti lubaksid ta piiratud teoreetilised
lähtekohad. Ühe *Fr. Tuglase* väitega ei saaks siiski hästi leppida;
nimelt on ta küll selle käsitlusega taolisel seisukohal, et (näit. kirjan-
duse juures) rahvuslik *tegelikkus* on tähtsam rahvuslikust *teooriast*, kuid
sellejuures ta otse idealiseerib negatiivset suhtumist rahvuslikku teo-
riasse. Kas siiski ei oleks harmoonilisem, põhiliselt õigem ja ka loo-
mingule kasuks, kui näit. tegelik rahvuslik kirjanik oma teoreetilistes
lähtekohtades on *teadlik* ning selle abil suudab oma tööd tunduvalt hoo-
gustada, vähemalt aga hoiduda asjatutest libastumistest? Nagu palja
poetikaga keegi ei saa luua väärtuslikku luulet, nii ei saa muidugi ka
ainult hea rahvusliku tahte varal luua rahvuslikku kunsti; kuid samuti,
nagu poetika pole kirjanikule kahjuks kunstiväärtuse saavutamisel, nii
võib rahvuslik lähtekoht ligendada loomingut oma otstarbele, igatahes
aga vältida *liigseid* võõrapäratsemisi. *Laenud* on ju kultuuri arengus
sama kasulikud, kui sõnnik põllutöös, edendades küll arengut, — paraku
ainult mõistlikul määral tarvitatult, — kuid mitte olles väärtuseks
omaette.

Viimane kaalutlus viib meid Eesti kultuuri arendamise problemaa-
tikasse. Misvõrd on siin *laenud tarvilikud, kasulikud ja lubatavad*, —
need kõige suurema aktuaalse tähtsusega küsimused vajavad muidugi
vastamist iga kultuuri ala kohta eraldi, ja loomulikult on needki vastu-
sed kehtivad ainult oleviku kohta. Niisuguseid vastuseid neile põleva-
tele küsimustele saab anda ainult siis, kui meil on selge pilt oma rah-
vuse olu ja tema tuleviku perspektiivide kohta. Seegi on võidetav
alles siis, kui meil *rahvuse kui niisuguse olust on vähemalt üldine, põh-
jendatud kujutus.*

ILMAR TÖNISSON

RAHVUSE OLU JA RAHVUSLUS

Ühiskondlikus elus rahvuse mõiste on ainult ühe sajandi jooksul muutunud tagakiusatud revolutsioonilisest loosungist üldkehtivaks printsiibiks. Paraku ei ole selle arenguga suutnud sammu pidada rahvuse mõiste *vaimne sisustamine*: mitte ainult laiadel hulkadel ei puudu täielik selgus rahvuse olu suhtes, vaid ka sotsioloogid, juristid, poliitikud ning teised ühiskondliku elu spetsialistid ei ole suutnud anda sellele tegelikkuses esmatähtsuslikule tegurile vastuvõetavat *üldist, teoreetilist määritlust*. Selle tagajärjel on tekkinud palju arusaamatusi seoses rahvuse mõistega, ja rahvuse põhimõtet üritav liikumine — *rahvuslus* — ähvardab pahatihti kujuneda täis vastolusid ning eksimusi oma enda olu vastu.

Sagedaseks häirusteallikaks rahvuse probleemi käsitamisel on *perspektiivitu mõtlemisharjumus*, mis ei püüagi taibata *rahvuse olu*, vaid selle otsekohe samastab mõne antud konkreetumiga, millele omistatakse „rahvuse“ nimetus. Üksikjuhust tuletatud järeldused rahvuse olu kohta on tavaliselt vildakad, ning — kui nad tehakse rahvusluse aluseks, — viivad kergesti *šovinismi*: mitte arvestades teiste rahvuste eksistentsi alustega, peetakse oma rahvust *ainutäiuslikuks ja seega ainuõigustatuks*. Ometi on rahvus ainult siis mõeldav printsiibina, kui ta on põhjenduseks *kogu* inimkonna liigitumisele. Seepärast ei saa ka eesti rahvuslane mööda rahvuse kui niisuguse oluga tutvumast.

Siingi ähvardab üks alatine komistuskivi *formalismi* näol. Nimelt on harilikult püütud rahvuse olu problemaatikast üle saada *lihtsa definitsiooniga*, mis sisaldaks rahvust konstitueerivaid faktoreid. Seda formalistlikku teed on tasandanud mitmesugused pretsedendid, ettevõetud teadusharude poolt mõistelistest ebatäpsustest tekkivate arusaamatuste ja sekelduste vältimiseks; seks on *õigusteadus* juba ammu tarretunud vormeliteadu-

seks sõna karmimas mõttes ja ka *filosoofias* nõuab mõjurikas uudne vool — *fenomenoloogia* — mõistete kinnistamist vormeliteks, kuna muidu eksaktne teadus olevat võimatu. Käidav on see tee siiski ainult *normatiivsetele* teadustele, nagu jurisprudentsile ja fenomenoloogia pärisalale — loogikale, võib olla ka eetikale. Kui aga seda teed tahaksid käia *deskriptiivsed teadused*, mille hulka kuulub ka sotsioloogia, siis eksiksid nad ainult ära *tegelikkusest* ja kaotaksid oma eksistentsiõigustuse. Seepärast on meil *a priori* selge, et rahvuse olu ei saa ega tohi lahendada normatiivse definitsiooniga; niisugune kas vägistaks tegelikkust, või aga — olles liiga avar — oleks ainult formaalne ja sisutu üleminek. Pealegi ei vastaks tavaline, rahvust konstitueerivaid tegureid avastada püüdev definitsioon tõelistele, rahvuse olu problemaatika peaküsimustele: *mis osa on rahvusel ühiskondlikus elus üldse, ja mis on järelikult oluline rahvuslusele, kui rahvust edendavale liikumisele.*

Esimesena püüdis *rahvuse mõistet* teaduslikult defineerida itaalia õigusteadlane ja hilisem riigimees *Pasquale Stanislao Mancini*, kes valandas omas rahvuslikku revolutsiooni üritavas, maailmakuulsaks saanud, Torino ülikoolis 1851. a. peetud esiloengus: „Rahvus on inimeste loomulik ühing, mille maa-ala, algupära, kommete ja keele ühtsus teevad elu ja ühiskondliku teadvuse ühisuseks“¹. Kuna aga see „elu ja ühiskondliku teadvuse ühisus“ on ainult resultaat objektiivsest antusest, siis on sellest subjektiivsest momendist täielik loobumine *Mancini* kaasaegse riigimehe ja filosoofi krahv *Terenzio Mamiani della Rovere* poolt niisuguse vaateviisi viimaseks konsekventsiks. *Mamiani* järele on rahvus lihtsalt „teatav arv inimesi, kes on korrastatud vereühisuse, keele samasuse ja vaimuühisuse läbi täielikumaks sotsiaalseks ühisuseks“².

See vormel on klassiline näide sellest, kuidas rahvust võidakse juriidilise eksaktsusega defineerida kui teatud eriomaduste samasusega piiratud inimeste kogu, mis nende ühisomaduste mõjul kujundab mingi terviku. See teooria teeb rahvuse paratamatuks seoseks, milline objektiivne antus peaks muutmatult eksisteerima.

Kui kuulutada rahvuse determinantideks nimetatud *objektiivsed faktorid* — maa-ala, algupära, kombed ja keel — siis ker-

kib küsimus, *milline* neist tegureist on otsustava tähtsusega. See küsimus süveneb veel, kui tegelikkuses kogeme, et vaevalt kõigile neile nõudeile ühekorraga vastab ükski eksisteeriv rahvus omas täies ulatuses. Üks on *maa-ala* poolest käristatud, ja siiski rahvus. Teine koosneb väga *mitmekesise algupäraga* osadest, kes aga tunnistavad oma praegust seisukorda ainuvõimalikuks tervikluseks. Kolmandal maksavad põhjas söotuks erinevad *kombed* kui lõunas, ja ometi on need ainult provintsialismid, mis sulavad Suure Isamaa kultusse. Neljas tunneb mitut üheväärset rahvuslikku *keelt*, või keeleküsimus oli kaua rahvuslikust küsimusest eraldatud.

Ületamatud raskused kerkivad itaallaste „objektiivsele“ definitsioonile ka *vähemusrahvuste* probleemis, kuna tihti vaevalt üks neist objektiivseist faktoreist nende olemasolu näib põhjendavat. Samuti indiviidi rahvuse määritlemisel ei paendu ühiskondliku elu dünaamikas paratamatu mitmekesisidus nii staatilise reegli alla. Selgub, et see definitsioon üldreeglina ei ole rakendatav ja teda tuleb pidada ainult mõne antuse üldistavaks deskriptsiooniks. Viga ei saa parandada ka loetelu täiendamisega, determinantide lisandamisega, sest viga peitub definitsiooni laadis. *Staatilise* juriidilise definitsiooniga ei saa tabada ühiskondliku elu *dünaamikat*, mis avaldub ka rahvusküsimuses.

Itaallaste rahvuse mõiste on *ajalooliselt teeneline*, olles rahvusluse esimeseks väljakutseks nii pühale dünastilisele õigusele kui ka riikluse printsiibile üldse. Viimasest ei ole ta siiski täielikult jagu saanud ja eriti vanemas generatsioonis elab ikka veel edasi kujutlus, et riik kujundab oma elanikkonnast „rahvuse“, mida küll teadlikumad autorid karakteriseerivad kui „riigirahvust“. See *etatistlik rahvuse mõiste* on aga nii teoreetiliselt kui ka ühiskondliku elu tegelikkuse poolt (Versailles' leping) ületatud³: rahvus ja riik võivad kokku langeda, rahvus intendeerib koguni riigiloomist, kuid ümberpööratud kujunemiskäik — niivõrra kui see üldse esineb — ei ole mitte poliitiliste faktorite, vaid kultuurilaenude tagajärg, nagu näeme edaspidi. Riik võib sellejuures kaasa aidata ainult ses mõttes, et ruumiliselt ligindab rahvusi. Rahvuse ja riikluse nagu ka rahvusluse ja riikliku patriotismi samastamine meie ajal on täiesti ebakriitiline.

Ajaloolisest teenekusest hoolimata on rahvuse mõiste *ob-*

jektiiivne teooria oma aja ära elanud, kuigi veel laiad ringkonad on jäänud peatuma selle *Noor-Euroopa* arengastme juurde. Kuna aga see staatiline definitsioon ei suuda rahuldada ei tegelikku rahvuste dünaamikat ega ka rahvuslust kui maailmavaadet, on vajalik otsida rahvuse mõistele uusi sisusid.

Sinnapoole suunas juba poole sajandi eest prantsuse teadlane *Ernest Renan*, kes 11. märtsil 1882. a. Sorbonne'is peetud kõnes kuulutas: „Rahvus on vaimne printsiip, mis resulteerub sügavatest ajaloo seostest (complications); vaimne perekond, — aga mitte maapinna vormidest sõltuv kogum.“ Selle vaimse printsiibi ei realiseeri mitte ainult minevikuline element — ajalooline seos — vaid sellel eeldusel alles loob olevikuline tahe rahvuse. *Renani* kuulus lapidaarne lause, „rahvus on igapäevane rahvahääletus“⁴, tõstab rahvuse mõistes esikohale tahtteelemendi.

See voluntaristlik seisukoht läbib eriti paljude prantslaste rahvuse-teooriaid, leides objektiivse faktoriga seonduva väljendi *Maurice Barrès'i* vormelis: „Rahvuslus, see on (ühe) determinismi omaksvõtt“⁵. Sealjuures on *Barrès'il* aktsent omaksvõtul, mitte determinismil, mida ta muide ei määritlegi.

Juristide juures on see *subjektivistlik* teooria leidnud palju poolehoidu. Juba sajandi vahetusel on ta tõrjunud itaallaste objektiivse rahvuse määritluse ja ka *Georg Jellinek* rõhutab rahvuse olu dünaamilist iseloomu. Prantslaste juures see seonduvus rousseaulikkude kujutlustega: „Küpsusele jõudnud rahvus avaldub meile tahtelisena nähtena (phénomène de volonté), ... kuna rahvus eeldab ühiskondlikku lepet, mis alatasa uueneb“⁶. Muide on ka *Eesti Vabariigi Põhiseadus* võtnud omaks selle seisukoha, jättes leppe sõlmimise iga kodaniku eraasjaks: „Iga Eesti kodanik on vaba oma rahvuse määramiseks“ (§ 20).

Kahtlemata tabatakse subjektiivset ja dünaamilist elementi rõhutades ühte rahvuse iseloomustavat joont, kuid paraku mitte tervet sisu. Kui see dünaamiline tegur jääb nii esiletõusvaks, kui mainitud prantsuse rahvuslaste juures, siis äratav terava kriitika rahvuse mõiste suhtes üldse. Nii on just Prantsusmaal tekkinud äge vastuliikumine. *René Johannet'*⁷ ja *Louis Le Fur'i* rahvuse printsiibi kibe arvustus on sihitud just *voluntaristliku* rahvuse kontseptsiooni vastu, kui viimatimainitu süüdistab: „Rahvuste printsiip loogiliselt rakendatult viib otseteed

anarhiani“⁸. Seda mitte ükski rahvusvahelises elus, vaid ka rahvuses endas. Praktiliselt seisukohalt märgitseb *V. Nöges*, et seda ka meie põhiseaduses esinevat printsiipi järjekindlalt rakendades iga eestlane ennast võiks tunnistada „eesti soost aga saksa, vene, rootsi või juudi rahvusest kodanikuks“⁹.

Niisugused absurdsed ja tegelikkusega kooskõlastamatud konsekventsid nõuavad *voluntaristliku* elemendi valjut piiramist rahvuse mõistes. Et vältida rahvust konstitueeriva üksikisiku eritahte rõhutamisel ähvardavat anarhilist hajumist, on eriliselt rõhutatud *rahvusliku tervikluse mõtet*. Nii rõhutab *Emile Boutroux*: „Rahvus, mis tõesti väärib seda nime, on võrreldav üksikisikuga“¹⁰. Kuid seegi vaateviis on kiiresti arenenud kardetavasse äärmusisse, alistades indiviidi kollektiivsele üksusele sel kujul, et hulgale kuulub isegi „kõrgemas mõttes hingeline kausaliteet“ ja indiviidid muutuvad vaid „täidesaatvateks tööriistadeks“¹¹. See tähendab, nagu möönabki selle tsitaadi autor, *Th. Geiger*, et mitte indiviid ega ka indiviidide koguhulk enam ei „tegutse“, vaid „kollektiiv kui üksus“. Niisugused absurdsed spekulatsioonid — mis küll mainitud puhul on öeldud hulk moodustiste kohta üldiselt — on näiliselt nakkava iseloomuga ja levivad rahvuse käsitlemisel seda kergemini, et niisuguste täiuslikkude sotsiaalsete moodustiste mõnevõrra *terviklikku*, orgaanilist loomust ei saa eitada.

Rahvusest kui orgaanilisest *tervikust* arusaamist on eriti kasutatud rahvuslike diktatuuride põhjendamiseks. Nii väljendab fašistliku erakonna programm 1921. aastast: „Rahvus ei ole mitte ainult riigi elanikkude summa, ... vaid organism, mis sisaldab sugupõlvede lõpmatu rea, milles iga üksik indiviid on ainult arengu lüli. Samuti on rahvus kõigi rassi vaimsete ja kehaliste omaduste kõrgeim süntees. Riik aga on rahvuse väljend“¹². See, Itaalias eriti *Corradini* j. t. „imperialistlike“ rahvuslaste poolt juba enne Maailmasõda propageeritud terviklik, absoluutne rahvus¹³ on sakslaste juures süvenenud abstraktseks mõisteks, kui mitte öelda — vaimseks olendiks. Isegi nii kaine teadlane, kui ajaloolane *Fr. Meinecke*, kasustab niisugust rahvusliku „jumaluse“ mõistet, kui ta väidab rahvusriigist, mis tekitab rahvuse pinnal, et „rahvuslik ei ole, aga rahvuslikuks ei saa ta mitte valitseja ega rahva sihikindla tahte läbi, vaid nagu keel.

komme, usk on ja saavad rahvuslikuks, — rahvusvaimu (Volksgeist) vaiks mõjumise läbi“¹⁴. Kuigi see tsiteeritud lauses kõlab väga ilus, oleks selle mõtteviisi konsekventsiks rahvusekujutus, mis — nagu Jumal — ei allu mingisugustele reeglitele.

„Rahvusvaimu“ mõiste pärineb juba *Montesquieu*'lt, kelle peatöös aga peale „*esprit des nations*“ esineb nii palju teisi „vaime“, et kõik ei ole jõudnud tiitli kõrvale püsima jääda. Nii jääb rahvusvaimu problemaatika *Herderi* ja *Hegeli* teeneks. Eriti *Herderi* kontseptsioon ajaloost kui rahvusvaimu orgaanilise arengu produktist¹⁵ on ligidane uudseile rahvusvaimu-teoreetikuile, kuigi enam ei juleta — nagu seda püüdis XVIII sajandi filosoofide ratsionalism — rahvusvaimu seletada lihtsalt geograafiliste, kliimatiliste jne. põhjustega. Kaasaegseid saksa ignorantsteoreetikuid¹⁶ on need üliljulged konkretiseerimised hoopis kohutanud äärmistesse abstraktsioonidesse. Nii on baltlane *M. H. Boehm* teravmeelselt fenomenoloogilisel teel liginenud rahvuse probleemile, et mõistevormelite „das Völkische“, „das Volkhafte“, „das Nationale“, „das Volkliche“ jne. igakülgse mängitamise resultaadina tunnetada sääraseid „sügavmõttelisi“ tõesid: „Rahvus elava meie-minana on korrage ühiskond ja sugu, ning selles kahestatud kollektiivsuses saab ajalookehtivaks substantiks rahvusisiksusena. Rahvskuuluvus tähendab osasaamist rahvuse isiksustumisel, tema substantiaalkollektiivsel eksistentsil ajaloolise saam-olendina (Werdewesen!)“¹⁷. Muidugi sääraseid abstraktsed mõistearetused on suuresti meelevaldsed ja võivad saada viljakaks ainult *tegelikkudest abialadest* saavutatud konkreetsetel materjalidel põhjenedes.

Niisuguseid aluseid on püüdnud mõnedki rahvusteoreetikud võita *rassist*. Isegi uuemal ajal paljudes keeltes rahvust tähistava sõna *natsiooni*¹⁸ ladina algupära *nasci* (sündima) juhib tähelepanu just *verele*, kui rahvust kandvale tegurile. Nii on tekkinud eriti *põhja rassi ideoloogia*, mille üritajad küll on prantslased, krahv *Gobineau* ja tema teaduslikum jünger *Vacher de Lapouge*¹⁹, mis aga *Gumplovicz'i*, *Jung'i* ja *Günther'i* vahendamisel ning natsionaalsotsialismi tunnustusel on saanud saksa rahvuluse tähtsamaks baasiks²⁰, kuna ta romaani rahvaste juures pärast *Sergit* on vaibunud. Siiski ei ole rassism kõigest gobineaulikust vaimukusest ja hitlerlikust energiast hoolimata suute-

line tegelikkusest kaotama seda vaidlematut fakti, et praeguses Euroopas ei ole puhast rassi ega rassilised nähted ei kattu rahvusega. Saksa rassistid süüdistavad prantslasi täielikus degenererumises, krahv *Gobineau* väitis aga juba poole sajandi eest, et sakslased on Euroopa ebäühtlasemaid ja segatumaid tõuge (idas slaavlased, läänes keltid).

Täiesti võimetu on *rassism* ka niisuguste nähete ees, et just rahvuse vaimu kõige tabavamalt väljendanud isikud pahatihti on tõuliselt võõra päritoluga: *Treitschke* põlvnes tšehhidest, *Nietzsche* — poolakatest, *H. St. Chamberlain* oli inglane, *Chamisso* — sünnilt prantslane, *Jos. Conrad* — poolakas, *Gambetta* — itaalia juut, *Disraeli* — juut jne. Kuidas siin „*rass on rahvusliku stiili loonud*“, nagu kõlab *Hans F. K. Güntheri* tees, on igatahes vastamatu.

Kui meie ka rassi tähtsust Euroopa rahvaste arengule peame võrdlemisi madalalt hindama, ei saa siiski eitada, et teatavatel puhkudel tõuline erinevus kõige kommete, keele, elukoha jne. ühtsuse peale vaatamata võib takistada rahvuse tekkimist. Nii näiteks sama *Rabindranath Tagore*, kes nii teravalt piitsutab eurooplaste rahvuslust (mida ta muide taipab *etatistlikult*), paneb just rassilise ühtlusetuse süüks, et Indias ei teki rahvust²¹. See on, võib olla, maksev küll niisuguste määratute vahede kohta, mis lahutavad *aarialast draviidist*, kuid igatahes ei koge meie kusagil rassi positiivset mõju rahvuse tekkimisele. Isegi mitte tõupuhtas Skandinaavias ei ole rass tootnud rahvust.

Samuti nagu tõugu, on ka *keelt* püütud teha rahvuse peadeterminandiks. Nõndanimetatud „*rahvaste sühholoogia*“ kaasasutajaid *Heymann Steinthal* on koguni riskeerinud öelda: „Keel on päris vahetult rahvusvaim: mõlemate tekkimine langeb kokku.“ See teooria variseb aga näidete varal: rätoromaanid kõnelevad küll erikeelt, ei oma aga mingeid pretentsioone rahvusele, samuti kõnelevad iirlased (vähemalt veel hiljuti) inglise keelt, ameerika rahvused inglise, resp. hispaania ja portugali keelt, aga omavad siiski sisulise õiguse ennast nimetada rahvuseks²².

Rassismi vaimse pankroti ja keele kui rahvuse kriteeriumi ebaküllalduse selgumise järele on püütud kasustada *ajalugu* niisuguseks abiteaduseks, millest saaks välja koorida rahvuse avaldumisvorme. Siiski on need katsed ebaõnnestunud, sest igasu-

gusele ajalofilosoofiale saatuslikuna nähtena puudub metoodiline kindlus historilisest sündmustikust objektiivsete järelduste tegemiseks. Esmalt on küsitav, kas uurijal õnnestub sündmustikkude paljusest just representatiivset esile tõsta, ja teiseks on individuaalsete avalduste tohtu mitmekesisus häirimas objektiivsete tulemuste saavutamist. Paratamatult projetteeritakse ajalukku *uurija enda* vaateid ja nii on tulemus ainult kaja metsahõikest, ega oma suuremat digniteeti, kui paljas metafüüsika.

Tüüpilisemaid näiteid niisugusele rahvusküsimuse „uurimisele“ on kahe sotsialistliku autori, prantslase *Henri Hauseri* ja austerlase *Otto Baueri* tööd. *Bauer* defineerib rahvust „ühise saatuse läbi ühiseseloomuks seotud inimeste ühiskonnana“²². See määritelu lonkab juba selletõttu, et *enne* rahvuse tekkimist konstrueeritakse „saatus“, s. o. ajalooline sündmustik; muidugi ainult seks, et teha rahvust „tõelise“, materjaalse arengu *epifenoomeeniks*. See „rahvusvaimu“ teooria ümberpöörmine ei ole muidugi mitte vähem metafüüsilist laadi ja samal põhjusel ei pälvi tõsist arvestamist ka *Hauseri* väide, et rahvus on ainult üks „fausse idée claire“, paljas silmapete²⁴. Veel kardetavamad, kui ajaloole rahvuse põhjendamise teoreetilised konsekventsid, on selle praktilised järeldused, sest „ajaloolise“ s. t. eeskätt poliitilise kokkukuuluvuse tagajärjena teatud inimkogu „rahvuseks“ kuulutamine on tavaliselt täiesti petlik. Nii on *belgia* „rahvus“ sama problemaatiline, nagu *austria* omagi, ja ajaloo „väliste tõugete“ varal rahvuse mõiste „selgitamine“²⁵ kergitab otse küsimuse, miks meie mitte lätlastega pole kokku sulanud?

Öeldust järgneb, et ka ajalugu ei saa kasustada rahvuse mõiste avastamiseks, vaid et tema abil saab maksimaalselt demonstreerida varem sisustatud rahvuse mõistet. Siiski on üks noor saksa uurija, *Heinz O. Ziegler* hiljuti avaldanud tähelepanuväärse, suure metoodilise ettevaatusega valmistatud uurimuse rahvusest, kui ajaloo avalduvast *tüüpilisest legitimeedikujutlusest*. Alul sündinud selle „läbimurd“ koos demokratiaga, kuid viimasel ajal parlamentaarse demokraatia kriis on mõjustanud kujumuute.

Oma meetodi õigustamiseks rõhutab *Ziegler* paljude varemategi uurijate poolt konstateeritud²⁶, et „rahvus ei ole milgil viisil evidentne ja poliitiliselt ühemõtteliselt taibatav ku-

jund“²⁷, nii et rahvuse mõistet käsitavad „eriõpetused küll võivad anda väärtusliku partikulaarse tunnetuslisandi,“ ühtlasi aga ähvardavad muutuda „eksiõpetusteks, kui nad selle üksiku faktori teevad ainumääravaks ja absoluutseks“²⁸. Ühes teiste *subjektiivset* tegurit hindavate autoritega eitab *Ziegler* nii usu, tõu, keele ja maa-ala ühtsuse otsustavat mõju rahvuse olule. Tema edusamm seisab aga selles, et ta ei pea küllaldaseks ka subjektiivslikku teooriat ilma kindla *sisuta*, ja selle andmiseks esinebki tema „legimiteet“.

Kuid seegi määritus kannatab tema enda poolt äsja mainitud vea all, olles ainult subjektiivse rahvuskuuluvuse tehte selgitus, millest aga vähe kasu, kui „legitimiteedi“ *sisu* jääb lahtiseks. Seda möönab *Ziegler* isegi, öeldes, et „ühiskondliku kujutluste konkurentsi... protsessis saab igakord üks idee sotsiaalse kohustavuse primaadi“²⁹. Seda ideed otsib *Ziegler* poliitiliste mõistete vallast, kuid piirab seega muidugi liiati rahvuse avaldumisala. Muutuks ju niisuguse vaateviisi viimase konsekventsina rahvuse mõiste kui poliitilise legitimiteedikujutluse realiseering *etatistlikuks*, mille vastu *Ziegler* ise ei väsi vaidlemast. Praeguses Euroopas igatahes rahvuse kattumine *poliitilise* moodustisega ei ole mõeldav, nagu muide märgitseb ka *prof. N. Maim*³⁰. Nii jäävad *Ziegleri* poliitilisel alal avalduvad legitimiteediteadvused ainult „partsiaalseiks tunnetuslisandeiks“, nagu ta ise sõnab teiste kohta.

Rahvuse olu totaalse avaldumise otsisklusel on raske kasutada *uudseid* elunähteid nende vormide lõpmatus, keerukas mitmekesisuses ja dünaamikas. Uurimine ei hõlbustu ka ajaloos ainult mõni samm tagasi minnes, sest — nagu käsitlesime eelpool — säiluks raskus hoiduda eelarvamuste sisendamisest sündmustikesse. Pealegi ei olnud rahvus *akuutsel ja teadlikul kujul* pävakorral enne läinud sajandi algust, kui mitte arvestada mõnda üksikut erandit. Ebateadlikest, tegelikest rahvuse avaldusist on raske midagi järeldada, tihti raske neid konstateeridagi, sest ürikuud neid ju tavaliselt ei pea mainimisväärseiks. Siiski on olemas veel üks võimalus ühiskondliku sündmustiku suurte kontuuride seiramiseks. Nimelt pakub *arheoloogiline meetod* võimalust teatavate põhimõistele olu väljaselgitamiseks, kuna ta omab avara, aastatuhandeid ja terveid kontiniente haarava perspektiivi, kus

individuaalsed taotlused sulavad kokku kollektiivseteks saavutisteks, ning põhivormide leidmist raskendava uudse elu äärmise diferentseerituse asemel valitseb primitiivne lihtsus. Kui selles ülevaatlikus ja lihtsustunud keskkonnas on võimalik rahvust eritella, siis oleks antud võimalus indikaatori järele rahvuse olu üle selgusele jõudmiseks.

Tõepoolest suudab uudne *asustusarheoloogia* üha suurema täpsusega eritella rahvuslikke moodustisi, sest on ilmnenu, et teatud ühtsa leidudeala sisemine suletus on *etniliselt fundeeritud*. Siit tuletas eminentne muinasteadlane *Gustaf Kossinna* reegli, et „kultuurgrupp = rahvus“³¹. Muidugi on see lihtne samastus ainult praktiliseks muinasteaduslikuks kasustuseks küllaldane ning vajab rahvusteoreetiliseks üldreeglis ümbertöötamisel enekõike *subjektiivse* faktori arvestamist. Kuid enne kui meie asume seda *Kossinna* vormelit kasustama oma otstarbeks, peame vastama küsimusele, kas arheoloogiast üldse tohime teha praegu-kehtivaid järeldusi, kas muinasaeg ja uudne maailm üldse on seotud taoliste printsiipidega, kuna eelajaloolise ajastu arengtase meile avaldub ainult *asikultuuri* jäänustes, ajaloolist ja praegusaega aga meile ilmestavad veelgi olulisemalt *vaimse* kultuuri alad.

See näilik vastolu laheneb arvestades, et kultuur avaldub väga mitmekesiste aladena, millistest pealiikideks võime nimetada kolme: ühiskondlikku, välist-materjaalset ning vaimset-ideaalset. Igaüks neist üldjaotustest haarab rea kultuurala-*sid*; näiteks: *ühiskondlik* — kombe, õiguse, riigi; *materjaalne* — tehnika ja üldse rakendusloomingu; *vaimne* — ilutunde-, fantasia-, mõistuse- jne. loomingu. See mõnevõrra *P. Barth'ilt*³² ülevõetud kolmikjaotus on muide toodud ainult ülevaatlikkuse huvides, tähistades inimtahte saavutisi kolmel väljal: ühiskondlikult — kaasinimeste seas, materjaalselt — looduses ja vaimselt — oma enda minas. See jagamine on aga, nagu öeldud, ainult teoreetiline, kuna tegelikkuses kogeme ainult üksikuid kultuurala-*sid*, mis on inimlikuks „eluvormiks“ kas üksikuna või seoses. Seega meie kultuuri mõiste ligineb *H. Keyserling'i* vormelile „Kultuur on eluvorm vahetu vaimuväljendina“³³, kusjuures meie „*eluvormi*“ all mõistame teat. inimhulgas mõjule pääsenud üksikut kultuurala või nende seost kindlas arengvormis. Seega meie rõ-

hutame erinevalt *Keyserlingist* „eluvormi“ mitteühtsust, *koosnevust* mitmelt kultuuralalt, resp. ainsast, primaadi omandanust. Siiski ei tähenda see kultuuri tervikluse ja totaliteedi mõiste kadu, sest *kompleksse* eluvormi kui *väljendi* taga peitub inimkogu (isiksuste) *ühtne vaim*, mis sellest täielikult haaratud. Nii on kultuuri *olu* asetatud *psüühilisse* sfääri, kuna ainult tema *avalduseks* on eluvormi kujundav või representeeriv *ala*, mis kujundab ühiskondliku kehtivuse korral situatsiooni kultuurilise taseme. See väljend on õigustatud ainult siis, kui „tasemega“ ei mõelda *väärtushinnangut*, sest situatsiooni kultuuri „üldtaset“ ei saa üldse mitte hinnata. On ju näiteks rahvuste sügavamail religioositeedihetkeil tihtilugu reaalteadused vähe arenenud, kuna jälle tehnilised või poliitilised ajastud võivad eelmistest sajanditest maha jääda vaimuteadustes, kunstis jne. Aga ka „*representatiivse ala*“ hindamine on võimatu, sest millega saaks hinnata tema väärtust moodustavat individualiteedi intensiivsust? Võrdlusega? Aga just *võrdlematus* on ju individualiteedi väärtus!

Seega seame ajajärgu ilmestajaks, representandiks niisuguse ala, mis seisab hetkel sotsiaalse tähelepanu keskuses ja mida väärtustatakse kõige enam kollektiivi poolt, ala, kus kõige pinevamalt avaldub rahvuse kultuuriline loomejõud. Harilikult langeb see ühte vastaval alal silmapaistvate isiksuste teotsemisajaga või teotsemistulemusega, kuid siiski ei tohi lasta situatsiooni haaramisel pilku eksitada üksikuist erandlikest individuaalnähetest. Tegelikult osutab vastava situatsiooni „avaliku arvamise“ elusuhtumine ja väärtusastmestik iseenesest situatsiooni *representatiivsele alale*, kui kollektiivi vaimsele kontuurijoonele.

Üksikute rahvuste kultuurajalugu võrreldes võib avastada nende kontuuride arengus teatavaid korrapärasusi, leida kindla järjekorra „representatiivsetele“ aladele. Tegelikuses see järjestus põimub üksteise ja ainult abstraktsioon võib eritella üksikuid järke. Mõistmiseks see aga on vajalik nagu igasugune filosoofia, mis lahutab lahutamatu ja liidab, kus kogemusteadus ei tea midagi olevat: seks, et pilt saaks *terviklikuks*, mille järele uurimine võib edasi püüda.

Esimene inimliku kultuuri avaldus on *materjaalne*. Juba inimahvide juures algab tööriista tarvitamine, nagu on tõestanud

W. Köhler'i tuntud katsed antropiididega. Nii on asikultuuriga tegeleva *arheoloogia*, kui esimese kultuurloo faasi, lähtekohaks võtmine ka vormiliselt põhjendatav. — Materjaalne kultuur muutub arengu tagajärjel elumugavusi taotlevaks *tsivilisatsiooniks*, kui inimliku mõistuse rakendussüsteemiks. Primitiivne otstarbe-meel loob tööriista, täienemine — tehnika³⁴. Kui liisandub religioosne hirm või esteetiline iha, siis kujundatakse aines „kunstiteoseks“ (ka fetiš on materjaalses suhtes kunstiteos). Ka ühiskondlik korraldumine, kui otstarbeline funktsioon kuulub oluliselt sellesse valdkonda, kuigi teda tavaliselt (nagu eelpool) käsitatakse alana omaette.

Kultuuri arengu taipamiseks tuleb üha meelestada ühte põhireeglit: *kõik primitiivne on diferentseerumata massolemine, alles reflekteerunud mõtlemise tulemusena vabaneb individualiteet*. Kõige vanema paläoliitikumi riistade maa-alalist päritolu ei saa määrata mitte vormide, vaid ainult materjali järele. Kuid sama võib öelda ka inimkonna ürgkujutluste kohta, nagu muide *psühhoanalüüs* on tõestanud³⁵. Alles areng loob diferentseerunud kultuurvormid ja rahvusliku omapära, kusjuures rahvused ka muidugi üksteiselt laenavad. Kuid kultuuri *laenude* küsimuse juures peatume hiljem, esialgu jäädes kultuuri *avaldusvormide* järjestamisele.

Vaimse kultuuri esimeseks avalduseks peab olema keel; sest kui ka mitte siin arutella *behaviourismi* teesi, mille järele alles kõnelemine loob mõtlemise, — igatahes *traditsioon*, vaimne ühishooming, saab võimalikuks alles keele vahendamisel. Meie ülesandeks ei ole ka siinkohal eritella, millised eritegurid millises järjestuses ärkavad inimhinges ja hakkavad avalduma keele kaudu siin, mitte-otstarbelises n. ö. „puhtas“ valdkonnas. Ürgsematena avaldub siingi esteetiline ja religioosne faktor, mille tulemusena tärkab esmalt folkloor kõiges mitmekesisuses, ning pika arengu tulemusena usund, kirjandus ja muu „hingeline“ või „vaimne“ kultuur uudses mõistes. *Puht-intellektuaalne*, abstraktset mõtlemist eeldav teaduslik areng on vististi kõige noorem vaimse kultuuri avaldusvorm: seisame alles mõtlemise ajastu alguses. Veel omab ainult murdosa kõigist (ka n. n. kultuur-) inimestest võime *abstraktseks* mõtlemiseks, nagu õpetavad eksperimentaal-psühholoogilised kogemused. Inimkonna suu-

rim areng on kahtlemata võimalik just selles iseseisvavas vallas, mis seni oli ainult abinõuks „materjaalsele“, otstarbelisele kultuurile.

Misvõrra aga on säärane *kultuuri* areng seoses *rahvusega*? — See ilmneb kõige selgemini lihtsaltjälgitaval alal, asikultuuri juures. Juba märgitsesime, et ürgsel arengastmel (näiteks kõige vanemal kiviajal) puudub tõelik diferentseerumine kultuurgruppideks. Tehnika täienedes ja materjali mitmekesisistudes ilmnevad aga arheoloogia valdkonnas teatavaile gruppidele iseloomulikud kultuurjooned, mis moodustavadki *rahvusliku omapära* ³⁶. Tõsi küll, eriti vanematel aegadel ei ole neid kultuurgruppe igakord võimalik täie kindlusega identifitseerida hiljem, ajaloolisel ajal esinevate rahvustega, kuid see seletub enamail juhtumeil seega, et vahepeal need rahvused on laostunud. —

Vaatlesime, kuidas *asikultuur* primitiivsest *diferentseerumatus*est muutus *rahvuslikuks*. Kuid meie teame, et praegu suurem osa maailma on taolise, rahvusvahelise tsivilisatsiooni omandanud. Rauaajast saadik, erirahvuste juures paraku erinevalt, toimub suur nivellatsioon, mis alul sulatas rea üksikuid kultuure ülerahvuslikkudeks ringideks, millised nüüd näivad ainsaks globaalseks *tsivilisatsiooniks* ühinevat ³⁷. Seda mitte üksi asikultuuri vallas, vaid ka näiteks religioon ja ilukirjandus osutavad sama suunda: alul *anatsionaalne*, siis *natsionaalne*, lõpeks *supranatsionaalne*. Primitiivne anatsionaalne olukord võis areneda ainult inimliigi loomulikke kalduvusi, nõudeid, vajadusi kasustades: tekkisid loomupärased rahvuslikud kultuurid, mis olid evolutsiooniks võimelised just selle tõttu, et suutsid isiksuste loomulikke kalduvusi ja võimeid täiel määral rakendada. Nii toimub inimliku kultuuri intensiivne areng just *natsionaalses* järgus, kui inimkonna tüüpilises erinevus-staadiumis. Alles siis, kui rahvusliku arengu läbi tema liikmed on tõusnud kõrgemale kultuuriastmele, on diferentseerumisel võimalik edeneda: rahvuslik omapära hargneb edasi tema liikmete *individuaalseks* omapäraks. Kui aga üksikisik lõplikult saab kultuuri kandjaks selles *supranatsionaalses* järgus, siis see üksikisiksuste mitmekesisus ei näi mitte ebataolisena, vaid loob kogupildina *üldinimliku* taolisuse ³⁸.

See kultuurdialektika³⁹ ei toimu ühe inimgrupi piirides mitte kõikidel kultuurialadel simultaanselt. Samuti üks inimkogu võib olla mõnel alal juba supranatsionaalses järgus, kui teine alles on primitiivsel tasemel: maailmas on korraga kivi- ja rauaaeg, primitiivne rahvakunst ja standartiseerunud tsivilisatsiooni vormid.

Inimkonna loomulik areng kulgeb kultuurivõimelisuse huvides järgimööda kõik järgud igal kultuuri alal, kusjuures nime-tame teat. ala olekut teatud järgus selle *kultuurvormiks*⁴⁰. Rahvusliku arengjärgu vahelejätmise ja mõne inimkogu üleminek anatsionaalseist kultuurvormidest otse supranatsionaalseisse, — see toob igatahes ühiskondlikus ulatuses kaasa võimetust vastava kultuuriala edasiseks viljelemiseks, kuna puudub sellega sisemine seos, mis saavutatav ainult läbi loomukohase, tüüpilise kultuurvormi (rahvuse) kulgemise.

Juba käsitlesime eelpool, et teatud inimkogu teatud situatsioon koosneb kultuurialade hulgalteel vastavast kultuurvormide mitmekesidusest, mille taga peituv mentaliteet (vaim) aga oluliselt karakteriseerub *prevaleeruva* ehk „representatiivse“ *kultuurvormi* läbi. See esmatähtsuslik ala võib olla ainus, või ka mõningaid kultuurialad tihedas seoses. Säärane *prevaleeriv kultuurvorm ongi rahvuse konstituant*, ehk teiste sõnadega: *rahvus avaldub taolise prevaleeriva kultuurvormi arengut kaasategeva inimkoguna, kes seks võimeline ühtlaste loomulikkude eelduste läbi*.

Niisugune rahvuse mõiste ühendab endas kõik meie eritluse alguses vaadeldud rahvuse määriluste õigustatud küljed. Ta haarab itaallaste poolt rõhutatud *objektiivsed faktorid* kui loomulikkude ühiskalduvuste eeldused. Rahvuse mõistes peituv *tervikluse idee* on implitseeritud kultuuri mõistes, kusjuures aga see „terviklus“ ei ole staatiline, tardunud kujund, vaid *dünaamiline* nähe. Ka *tahteline element* on arvestatud seega, et rahvusse kuuluvad ainult need, kes teevad kaasa rahvuskultuurilise arengu, kuna tahtlikult võib ka ennast rahvusest kui tüüpilisest kultuurivormist välja asetada. Seega on subjektiivne faktor saanud *negatiivseks* regulaatoriks, nagu ta tegelikkuses esinebki; on ju positiivse kokkukuuluvustaste eeldamine kõigilt rahvuse liikmeilt (à la Renan isegi lastelt!) täiesti mõeldamatu. Küll aga

seletaks meie poolt antud rahvuse mõiste, kuidas näiteks urbaansete kalduvustega eestlased võisid muutuda kadakateks — ajal, mil eesti kultuur oli puht-talupojalik (objektiivne teooria ei seletaks seda). Samal ajal piirab aga meie mõiste ümberrahvustumise võimalust ainult loomulikkude eelduste poolest *ligidalseisvate* rahvustega, sest teiste kultuurarengust ei ole ju inimene võimeline tegevalt osa võtma; piiramata subjektiivse teooria järele võiks aga näiteks eestlane kas või hiinlaseks hakata. Meie mõiste seletab ka *rahvusliku indiferentsi* põhjusi: nimelt siis, kui isik „elab mööda“ oma aja rahvuskultuuri representatiivsest alast, kuna objektiivsete teooriate järele iga rahvusliikme osadus peaks olema täpsalt ühesugune. Nii võime praktiliselt rahule jääda oma tulemusega: *rahvuse ja kultuuri seose avastamisega*. Teoreetiliselt peame muidugi ikka meelestama, et *rahvus on ainult üks kultuuri faas*, paraku aga see, milles praegu asub inimkond.

Selles mõttes on (meie taseme) *kultuuri* kõrvale kaldumine *rahvusest* hinnatav ainult abnormiteedina. Neist ebakorrapäratustest on märgatavad kaks: esmalt ühe kultuurala areng teat. inimkogu juures *vahele jättes natsionaalse faasi*, ning teiseks rahvusliku kultuuri *kihiline killustamine*.

Viimase abnormiteedi näitena võiks nimetada Prantsusmaad enne Suurt Revolutsiooni, kus lihtrahva eluvormid põhiliselt erinesid kõrgemate klasside omast ja kus kõneldi siis ka kõrgematest kihtidest ja lihtrahvast kui erinevatest natsioonidest⁴¹. Ses mõttes on arusaadav Suure Revolutsiooni rahvusliku tähtsuse kiitmine prantslaste poolt, sest tõepoolest alles tema lõi „*la grande nation*’i“. Viimasel ajal on igal pool normaalne rahvuslik areng hakanud ületama *ancien régime*’i ja keskaja-taolisi sotsiaalseid abnormaliteete, mis klassi, kihi või usundi seadsid kõrgemale rahvusest kui loomulikust kogust ja seega alla surudes või hävitades rahvuse, viisid kultuurarengu stagneerumisele. Nüüd tunnistab isegi prantsuse rojalist, et „mõistuse anarhia on selle tulemuseks, kui kultuur ja rahvus enam ei ühti“⁴².

Kardetavad tulemused on ka teisel mainitud kultuurarengu korrapäratusel, nimelt kultuurala *rahvusliku järgu vahele jätmisel*. Tuleb korrata, et kultuuri areng paratamatult peab kulgema kõik järgud ja et rahvuslik diferentseerumisjärk on vajalik sel-

leks, et kultuurvormid *seonduksid isiksuse loomupäraga*. Sellepärast on väga küsitav, kas praegu näilikult juba *supranatsionaalsesse* järku jõudvad alad ka selleks *tõelikult* on küpsed kõikide rahvuste juures? Näiteks religioosel alal on küll mõeldav, et rahvusliku usuarengu läbi teinud ladina-klassikalised rahvused olid küpsed ülerahvuslikuks religiooniks; et seda aga ei olnud näiteks germaani rahvused, seda tõestab rahvusliku reaktsioonina tekkinud *reformatsioon*. — Samalaadne näib olevat situatsioon ka näiteks kujutava kunsti alal; teatavate rahvuste kunstiareng, olles läbistanud rahvusliku omapära faasi, on kristalliseerumas ülerahvuslikuks kunstiks. Selle järeletegemine oma arengu alguses seisvate kunstirahvuste poolt tähendaks oma maitset korrumpeerida ja sisemise kunstikultuuri asemel omandada ainult selle paljas väline vorm. Sellepärast tuleks püstitada nõudmine: *iga kultuuriala arendatagu rahvusliku omapära kaudu ligidaseks inimeste loomulikkudele kalduvustele ja võimetele*.

Ainult möödaminnes riivakem *kultuurlaenude* küsimust: kuidas on võimalik ühel rahvusel üle võtta teise omapärast tekkinud kujundit. Tegelikult võivad kultuurlaenud sündida ilma rahvust hävitamata ainult situatsiooni *teisjärgulise* tähtsusega alal. Teatav „ideede vahetuskaubandus“ on otse vajalik: nii jagavad rahvused omavahel ülesanded oma loomulikkude kalduvuste kohaselt. Olles loovalt tegev ühel alal, võtab rahvus üle valmisprodukti teisel, tema loomusele sekundaarsel alal. Muidugi on siin eelduseks, et mitte täiesti ebaharmonilisi võõrkehi üle ei võeta, vaid sääraseid saavutusi, milliseid suudetakse „*omandada, et neid omada*“. Vastasel korral võivad need võõrkehad rahvusliku omapära (maitse) degenerereerumise kaasa tuua. Tihti kujunevadki kultuurlaenud otse haiglaseks nähteks: võetakse üle oluvõõrad elemendid, mis hiljem ümberrahvustumist võivad kergendada või koguni põhjustada. Eelkäsitletud situatsiooni representatiivse ala teooria teeb taibatavaks, miks võidakse ilma kahjuta teha massiliselt laene sekundaarsetel aladel, aga üldse mitte rahvusnaturile ja -situatsioonile esitähatsusega alal. Samaga seletub ümberrahvustumise probleem, milline juhtub võrdlemisi harva kõige rahvustevahelise laenuderohkuse peale vaatamata selle tõttu, et rahvuse eraldumiseks teistest piisab tema *representatiivse* ala olekust teisel tasemel. Kulgeb ju üks rah-

vus omas arengus kiiresti ühelt representatiivselt alalt teise, või möödub koguni mõnest, kuna teine peatub kaua selles oma põhi-loomusele vastavalt.

Seni ainult asikultuuri aladel, nimelt *puhttehnikas* näib olevat lõplikult võidetud *supranatsioonaalne* tase, kuna seal juba evidentselt suudetakse tõestada (*Taylor!*) lahenduse ainuotstarbekohasust. Suurel osal aladel oleme alles hiljuti teadlikult jõudnud *rahvuslikku* järku, kuna puhta mõistuse vallas meie alles algame teekonda: igatahes ei ole intellektuaalsel alal rahvuslik omapära kuigivõrra välja kujunenud. Siin avalduvate võimaluste üksikasjalik arutamine viiks meid fantastilistesse reflektisioonidesse. Piirdume konstateeringuga, et *rahvus mitte ainult ei põhjene kultuuril, vaid et ka kultuur vajab igal alal rahvast kui paratamatut arengastet.*

Rahvuse ja kultuuri seost on muidugi märgatud varemaltki aimuslikult⁴³, kuid ainuke süstemaatiline selle mõtte arendaja, *Fr. J. Neumann*, ei leidnud põhjendatud lähte kohta oma käsitlusele, kuna rippus etatistliku rahvuse mõiste küljes. See on küll mõistetav 1888. aastal avaldatud teoses, ei tee aga viljakamaks tema „rahva“ ja „rahvuse“ lahutamist nende riigivõimelisuse järele. „Väiksemad rahvastiku grupid, kellel väliste elutingimuste ja omapäraste kultuurialgmete ühtsuse tagajärjel on omapärane olu, mis kandub põlvest põlve“ — see on temale „rahvas“, kuna sellest eraldavad „rahvust“ eritunnusena suurem arv ja levik⁴⁴. Selle eraldamise tagajärjel ei ole *Neumannile* leedulased muidugi mitte rahvus⁴⁵, järelikult ka mitte eestlased, soomlased, tšehhid jne. Ainult niisuguseid viljatuid tulemusi võib anda vahe-tegemine „riigirahvuse“ ja „kultuurrahvuse“ põhilise olu vahel⁴⁶. Ka väikesel rahvusel, millele *Neumann* tahab lubada ainult rahva nime, võib olla suur kultuurmissioon täita terve inimkonna hüveks. Õigusega on juba *Masaryk* rõhutanud, et nii suurtel kui väikestel rahvustel on ühesugune eluõigus⁴⁷. Igal „kultuurrahvusel“ on aga ka loomulik tung saada *rahvusriigiks*, ja niiviisi kõige jõulisemalt teostada oma missiooni. Võimatu on teoreetiliselt määratella, milline rahvus seks omab eeldusi ja milline mitte.

Paraku on selge, et poliitilisi piire vist küll mitte kunagi ei saada täpisealt ühtlustada rahvuslikkudega. Igatahes olevat

Maailmasõja järele ettevõetud riiklikkude piiride õiendamisest ja rahvusriikide tekkimisest hoolimata (või nagu ütlevad sakslased — just selle tagajärjel) Euroopas sama rahvusvähemuste koguhulk, 50 miljonit inimest, kui enne sõda ⁴⁸. Nii on väidetud, et vastne *rahvusvähemuste liikumine* on „dialektiline vastus rahvusriikluse ideele“ ⁴⁹.

See „vastus“ ei ole aga kuigi veenev seetõttu, et just see „rahvasteliikumine“ näeb oma eesmärgi vähemusrahvuste arendamises *autonoomsete kultuurvalitsuste* varal, s. t. — vähemalt teatavate *riiklikkude* kompetentsidega organitega pärisriikide sees ⁵⁰. Õiglaselt peaks sel korral *iseseisval* rahvusl olema õigus *riigi* rahvastamisele, ja ilmaaegu teeb näiteks *N. Maim* vähemusrahvustele kontsessiooni, nagu peaks riik „ennast lahti ütleva puhtrahvuslikkudest seisukohtadest ja olema kõrgemas mõttes anatsionaalne“ ⁵¹. Otse selle vastu on *rahvusriikluse* printsiibi mõtteks, et *riik võtab tegevalt osa, kaitseb, mõjustab ning juhib rahvusliku missiooni täitmist*.

Meie rahvuse mõiste järele seisab rahvuse õigustus kõigepealt selles, et rahvusena kõige võimsamalt suudetakse teostada kultuuri ülesandeid, tugenedes inimkogu loomulikele kalduvustele. Rahvusriigi mõtteks on nagu öeldud seda missiooni igakülgsest edendada; see ei ole muidugi mitte teisiti võimalik, kui kogu inimkogu olles selles *teadlik* ja täielikult rahvuse missioonile pühendatud. Tabavalt ütleb *Moeller van den Bruck*, kes rahvust defineerib meile ligidases mõttes kui „*väärtustusühisust*“ (*Wertungsgemeinschaft*): „Need rahvad, kes omasid (Maailmasõjas) rahvustena väärtustusteadvuse, need ei kaitsnud mitte ainult oma keelt ja mitte ainult oma maad, vaid ka oma kultuuri“ ⁵². „*Väärtustusteadvus*“ — see on talle *rahvuslus*.

Rahvuslus ei ole tõepoolest mitte midagi muud, kui *teadlikkus* oma rahvuses. Selles teadlikkuses peab aga sisalduma *aktiiviteet*, mille rahvuslane pühendab oma rahvuse ja selle vajaduste edendamiseks. Rahvusluse mõiste see külg ongi haaranud aktivistlikke natuure ⁵³ niivõrd, et sõna „*rahvuslus*“ on saanud veidi tormaka varjundi. Kuid see on ainult rahvusluse üks, ja nimelt poliitiline külg.

Carl Schmitt nimetab „vastast“ esimeseks poliitiliseks mõisteks ⁵⁴. Tõepoolest ärkab poliitiline rahvuslus omapäraselt tead-

likuks saades ja seda võrreldes teiste rahvuste omapäraga, see tähendab: *enese ja vastase kõrvutamisega*. Kuna oma iseloom on rahvusele ainusobiv, siis on paratamatu esimene reaktsioon — *teiste rahvuste halvustamine*. Sellepärast nimetasid veel võrdlemisi primitiivsed helleenid isegi nii vana kultuurrahvust nagu egiptlasi — „barbaarideks“⁵⁵. Sellepärast on juutidele kõik oluvõõrad — „gojim“, hiinlastele — „võõrad kuradid“. Tihti samastatakse kõiki võõraid halvustavalt mõne võidetud vaenlasega: egiptlastele olid võõrad „punased“, allaheidetud Põhja-Egiptuse kroonivärvi järele; tõmmunahksed abessiinlased, kelle põlisteks vastasteks on olnud neegrid, kujutavad oma rahvuslikus maali stiilis kõiki vaenlasi „mustadena“, isegi itaallasi, kellega nad pidasid läinud sajandi lõpul sõda.

Ei saa eitada, et niisugune rahvusliku vastolu liialdamine on ühiskondlik lapsehaigus, kuid vististi vajalik ses mõttes, et immuniseerib rahvusliku lodevuse vastu. Muidugi kasvatakse sellest rahvusluse ärkamisstaadiumist varsti üle: järele aga jääb teadvus enese ja teiste erisugususest. Seda rahvusluse põhiolenumust väljendab eriti kujukalt ja ilusalt *iirlaste* rahvusliku erakonna nimetus „*sinn fein*“ (meie ise). Muidugi johtub rahvuslikust eneseteadvusest kohustus omakultuuriks. Nii ka *rahvusluses vallandab negatiivne ürgus positiivsed jõud*.

Õpetlik on seda arengut jälgida mõne hiljutise rahvusliku tõusu juures. Näiteks *tšehhide* juures rahvuslik ärkamine põhjenes peamiselt oma rahvuse üleolekut teistest rahvustest väitvatel historilistel argumentidel, milliste loomiseks rahvuslikud fanaatikud ei kohkunud tagasi isegi võltsitud ürikuile tugenevast. Kogu *František Palacký* rahvuslik ideoloogia, mis otsustavalt mõjutas tšehhide ärkamist, oli ehitatud nendele alustele⁵⁶. Ometi teame, et tšehhi rahvuslus nüüd *Th. G. Masaryk'iga* on jõudnud välja seisukohani, mis mitte ainult ei tugene täiesti realistlikul ajaloolisel baasil, vaid nõudleb ka Prantsuse Suure Revolutsiooni põhimõtteid rahvuste elus: *Liberté, Egalité, Fraternité*⁵⁷. See, juba *Mancini* poolt üritatud mõtteviis ei käi sugugi vastu tõsirahvuslusele, vaid lahendab ainult rahvusliku kultuurmissiooni seisukoha rahvustevahelises elus.

Ennem tuleb aga kannatada noore rahvuse tormakaid kalduusi, isegi šovinismi, kui üldse loobuda rahvusluse edasiviivast

hoost. Kultuuri areng rahvuslikus faasis on ju eriliselt süvendatud ja kiirendatud ainult siis, kui kõik rahvuse liikmed oma missioonis on teadlikud, see tähendab — kui nad on *rahvuslased*.

Selles mõttes on *rahvuslus* meie ajale ülesandeks ja nõudeks, eriti aga meie *väikesele rahvale hädavajaduseks*, ilma milleta meie kuigi kaua ei saa püsida. Ometi on just *iseseisvuse* ajal meie rahvustunde kasvatamise asemel seda alla kistud igasuguste kahtlemiste, kahtlustamiste, arvustamiste ja mahategemistega. Mitte ainult poliitilises tegevuses, vaid ka kultuur- ja majanduselus on väiklus, kadedus ja asjatundmatus laastanud meie rahvuslikku „väärtustusteadvust“. Nüüd, ühiskondliku kriisi ajal, on aeg sellele teha lõpp, ning *rakendada praeguse aja aktivistlik ellusuhtumine rahvuslikule tööle*.

Kõigepealt on tarvis jälle tõsta seda *kõlblist iseteadvust*, mille järjekindel kasvatamine Maailmasõjani valmistas meid iseseisvusvõimeliseks. Seda tööd ei saa muidugi mitte jätkata vanade meetoditega: *iseseisvat rahvust ei saa enam õpetada, teda peab juhtima*.

Meie rahvusteadvuse nõrk areng iseseisvuse ajal johtub suuremal määral just sellest, et teda ei ole osatud õigel viisil juhtida õigete alade juurde. Vaevalt on õigus siin teha etteheidet vanemale generatsioonile, sest see on realiseerinud 100% omast rahvuslikust programmist, — eestikeelne haridus ja eestlaste sotsiaalne emantsipatsioon sakslasist, mis enne Maailmasõda oli eestlaste julgemaks lootuseks. Iseseisvumisega sündinud ligemate eesmärkide täitumine *üle* igasuguste ootuste pidi loomulikult tekitama nendes vanades eestvõitlejates sisemisi kindlusetusi, millest üle saamist ei kergendanud noores riigis puhkenud *kihtidesõda*. See ebarahvuslik klassivõitlus on diskrediteerinud ebateadlikkude hulkade silmis igasugused erakonnad ning heitnud samasse patta ka rahvuslikud püüded, mis kogu aeg võidelnud kihipretensioonide vastu. Kuna aga vajadus *rahvusliku poliitika* järele üha selgineb ka suurtes hulkades, siis kalduvad need *igat uut* aktiivset üritust tervitama rahvusliku Messiasena. Et selle juures ka meie põliste vaenlastega koordineeritud ja kõige jämedamal demagoogial tugenevat liikumist võidakse selleks Messiaaks pidada, seda õpetab äsjane ajalugu.

Meie rahvusluse situatsioon tunduks palju halvem, kui meie ei kohtaks enamvähem *sama seisukorda* kõigi nende noorte rahvaste juures, kes Maaailmasõja tagajärjel suutsid järsku üle ootuste realiseerida oma rahvuslikud pretensioonid ja nüüd — nagu meigi — ei oska enam oma rahvuslikku arengut teadlikult jätkata. Pakuvad ju *Läti* ja *Leedu* meile pea võrdset pilti, ning *Soomes* ja *Poolas* on olukord leevendatud ainult kahe faktori tõttu: esmalt on nende rahvuslik areng palju *vanem* ja arvestas juba iseseisvumisega, teiseks jätkavad rahvuse juhtimist juba *eeliseseisvusaegse* autoriteediga juhid. Viimane tegur on otsustavalt mõjutanud Tšehhoslovakkia iseseisvusaegset arengut: tänu *Masarykile* on vist küll selle, *kaksikrahvusriigina* kõige tänamatumas olukorras oleva rahvusvaimuse *kontinueeriv* areng olnud viljakaim teistest rahvustest⁵⁸. — Nendest märkustest ei tohiks järeldada, nagu oleks iseseisvunud rahvaste legitiimseiks juhtideks ainult *võitlusjärgu* eestvõtjad. Ümberpöörduvalt — arengu huvides on vajalik just niisuguseid juhte noortele rahvustele, kes täielikult suudavad vabaneda eeliseseisvuse tumedatest varjudest ja kellele *rahvuse suveräniteet* enam ei ole probleem, vaid *tingimatu tõelisus*. Kuid selle järguni jõudmiseks läbistatakse teatav *ülemineku* ajajärk, milles meigi veel elame, — ning see üleminekuajajärk toimub paremini, kui teda ei juhi mitte selle üleminekuaja produktid, „keskurid“ meie terminoloogia järele, vaid *iseseisvuse vaimu*⁵⁹ *ettevalmistajad ning loojad*. Kõige paremini ilmestavad meile selle väite põhjendatust paralleelid naabermailt: *Soomes* ähvardas kontinueeriv areng katkeda „noorema generatsiooni“ *Relander'i* all, kuna „vanurid“ *Ståhlberg* ja *Svinhufvud*, igäüks omal ajal, täitsid edukalt oma ülesande; veel enam maksab see *Poola* suhtes; Lätis kestis kontinueeriv areng ainult *Tšakste* tõttu; *Leedu*s puudusid üldse eeliseseisvusaegsed riigimehelikud juhid, kuid *Smetona'gi* praegust rolli saab hinnata ka ainult kontinueerivategurina.

Nende arutluste järele ei jää paraku *juhi* kohta üle „üleminekuaja“ inimestele, keskuritele. Võib-olla saab olema mõningaid erandeid, sest ajalugu pole ju iialgi vaba juhuslikkusest, kuid üldiselt peab mõnna, et *kontinueerivate-järgule* peaks järgnema *originaalne suveräniteedi-järk*, mida loomulikult kõige paremini võivad teostada uued, *iseseisvusaegsed inimesed*. Meil *Eestis*

aga on kontinuiteedi-järk õige õnnetult kujunenud ja sellepärast on võimalik, et uus ajastu ei saabu ilma tõsiste vapustusteta.

Nende vapustuste vältimiseks on Eestis eriti tarvis *juhtide* puuduvat kontinuiteeti asendada vähemalt *ideoloogilise* regulaatoriga. Tuleb *rahvuslik mõtteviis* nii sügavalt välja kujundada ja istutada hulkade teadvusse, et seegi asendaks isiksusi, kes nagu *Masaryk* võiksid kindlustada rahvuse pidevat arengut. Kahjuks ei ole meil aga ka rahvuslus jätkanud seda arengut, mis algas ärkamisajal ning hoogustus sajandi vahetusel. Kuna meie juba enne iseseisvumist olime jõudnud *rahvusliku iseteadvuse* süstemaatilise arendamisele, on vahepeal mitmesuguste mõmõjude tagajärjel see mõte meie kultuurelu ühes osas kadunud, teises aga välispidistunud ja labastunud. Ja seda just sel hetkel, kus *kogu maailm on muutunud rahvusteadlikuks*, kus iga rahvus püüab oma olemuse kohast riiki ja kultuuri luua. Just *praeguses* olustikus on meie *noorele rahvusele kiireks kohustuseks endas teadlikuks saada ning teostada oma omapära*.

Siinkohal võib kergitada küsimuse: kuivõrd eksisteerib üldse praegu *eesti rahvus* iseseisva kultuurühikuna? Vastus sellele küsimusele võib suuresti erineda vastaja temperamendi ja poliitilise veende järele. Võimalikult objektiivsetele seisukohadele väljajõudmiseks tuleb arvestada meie rahvuse säilumise põhjusi võõrvalitsuse all. Siin olgu märgitsetud peategurina ainult meie talupojalise kultuuri olekut hoopis *teisel tasemel*, kui asus saksa rüütellik-kodanlik kultuur. Nüüd aga oleme meie ümbritsevate rahvustega taolisele tasemele arenemas, olles praegu üleminekujärgus, kus tulevik otsustatakse. Meid ähvardab tõsiselt *rahvuse kaotamine*, kui meie juba ligemas tulevikus ei suuda oma kultuuris *omapäraseid* jooni rõhutada.

Kui *rahvus* avaldub *kultuurilises omapäras*, siis lahendub meile iseenesest ka alatiste arusaamatuste põhjuseks olev küsimus — „mis teeb rahvuslikuks?“ *Rahvuslikuks* ei tee kunsti, kirjandust, poliitikat jne. mingisugune väline deklaratsioon ega eksplikatiivne vastava voolu *teooria*, vaid teoses, *saavutuses endas peituv laad*, mis seondub rahvuse oluga. Seega võib näiteks kirjanik, kes teoreetiliselt on rahvusküsimuses indifereentne, siiski olla palju rahvuslikum, kui ennast „rahvuskirjanikuks“ nimetav tegelane; kusjuures meie muidugi peaksime aina

vooruseks, kui tegelik rahvuslik kunstnik ka teoreetiliselt väljendaks ja põhjendaks oma kunsti. Otsustava tähtsusega rahvusliku kui tõsise ja tüüpilise kunsti juures on ikkagi andekus, *ženi*⁶⁰; just *kunsti saamine rahvuslikuks on võimalik ainult suure isiksuse vahendamisel*. Nii jääb kõige „Issand! Issand!“ hüüdmise peale vaatamata rahvusliku kunsti riik suletuks neile, kelle kesine loomejõud ei ulata sügavalt haarama rahvuse vaimu ja kultuuri situatsiooni.

Rahvusliku kunsti problemaatika puhul kerkib veel üles ainese, *süžee* küsimus. Näevad ju paljud naiivsed natuurid rahvuslikkust kunstiteoses ainult niivõrd, kui *süžee* on rahvaeluga seotud. Nende arvates on näiteks *Tammsaare* „Tõde ja õigus“ rahvuslik selle tõttu, et ta kirjeldab eesti põllumehe elu, ja *Taska* nahatööd rahvuslikud selle läbi, et nad kasustavad muistseid ornamente. — Niisuguses naiivses vaateviisis on palju õiget, kuid ühtlasi ähvardab see suurte mõistetesegadusega, kuna siin *põhjus* ja *tagajärg* on segi paisatud. Nimelt on nimetatud kunstiteosed tõesti vaidlematult rahvuslikud eesti loomingud, kuid *süžee* või motiiv on selles ainult niivõrd osaline, kui ta juhib kunstnikku rahvuslikul *viisil*, rahvuse omapärasusi arvestaval *laadil* oma loomingut teostama. Nii on jäänud näiteks *Taska* nahatööd meile väga omaseks, s. t. rahvuslikuks ka siis, kui kunstnik viimasel ajal etnograafilistest ornamentidest on loobunud; kuid vaevalt ta oleks kunagi jõudnud *rahvuslikuni stiilitundeni*, kui ta seda ei oleks *kultiveerinud muistse rahvakunsti vaimu varal*. Sama maksab ka *mutatis mutandis* kirjanduse kohta: igauks võib jälgida, kuivõrra rahvuslikumaks on läinud *Tammsaare* kunst pärast meie maarahva ellu süvenemist.

Kuid sellegipärast ei saa nõuda, et kunst piirduks „rahvuslikkude süžeedega“, sest, nagu öeldud, mängivad *süžeed loomingu rahvuslikkuses sekundaarset rolli*. Kunstnik, kes juba omandanud rahvusliku stiilitunde, võib käsitada igasugu ainet ja teha sellest rahvusliku kunstiteose. Ainult *pedagoogilise* vahendina võib soovitada rahvuslikkude motiivide tundmaõppimist ja rakendamist, kuna muidu *süžee* suhtes peab säiluma kunstniku individuaalne vabadus. Veelkord olgu rõhutatud, et rahvuse mõtteks on teostada inimkonna evolutsiooni inimgruppidele kõige sobivamal ja loomupärasemal laadil. *Rahvusliku*

loomingu olu peitub käistlusviisis, selles psühholoogilises tehnikas, millega teatav probleem lahendatakse vastuvõetavaks rahvuse vaimsusele.

See ei maksa mitte üksi rahvusliku kunsti, vaid ka teiste rahvuslike kultuurilaste kohta. Ka poliitika ei muutu rahvuslikuks siis, kui teatav valitsus või erakond ennast nimetab „rahvuslikuks“, vaid alles siis, kui tema oma loomingu suunab rahvusliku terviku kui kultuurühiku orgaanilisele arendamisele just selle rahvushingele sobival kujul. Ses mõttes võib olla rahvuslik revolutsiooniline ja konservatiivne poliitika, ses mõttes tugeneb rahvuslik poliitika kord ühele sotsiaal- ja majandusnõudele, kord teisele. Kuid ialgi ei saa rahvuslik poliitika eelistada ühte kihti, klassi või kutset ainult selle enda pärast, või näha oma eesmärki kogu rahvuse alistamises ühele klassile, kihile, kutsele. Kaoks ju sel puhul rahvuse kui totaalse ja orgaanilise kultuurühiku mõte ning jääks järele klassikultuur, milline on internatsionaalne ja rahvusliku kultuuri dünaamika staatiline vastand.

Teadlikul kujul on püüdnud arendada klassikultuuri mitmesugused sotsialistlikud voolud, esijoones *marxism* ja *leninism*. Eestis ei ole see mõte siiski leidnud suuremat vastukaja ning juba meie esimene klassi ja rahvuse vahekorra määritleja — *Hans Kruus* — on konstateerinud, et „rahvusliku kultuuri loomisest on huvitatud kõik kihid“⁶¹. Noorsotsialistlik liikumine, mis ka meil viimase kümnendi jooksul üritas „klassikultuuri“, on igal pool peale Nõukogude Venemaa teinud pankrotti. Ja ka Venemaal toimub kultuuriline edu peamiselt tihedas seoses viimasel ajal hoogustunud rahvusliku tundeaga. Üksi see tõestab kõige tabavamalt „klassikultuuri“ steriilsust, ja nõuab temast kui kultuurilist edu pidurdavast tegurist hoidumist.

Kui meil ka teadlik (sotsialistlik) „klassikultuuri“ mõte on tõrjutud, siiski on toimumas juba mõnda aega teislaadiline, aga rahvusliku kultuuri arengule mitte vähem kardetava klassikultuuri rünnak. Nimelt on „maakultuuri“ nime all üritatud peamiselt meie agraarparteide poolt mõtet, nagu oleks tõeline eesti kultuur mõeldav ainult põllumehe kutseala piirides⁶². See vool on eriti kahjulik selle tõttu, et ta sõnaliselt ennast nimetab „rahvuslikuks“ ja ometi on rahvuslikule kultuuri mõistele kõige järsum vastand. Eesti rahvusliku kultuuri *borneerumine* talu-

pojalikuks, tähendaks loobumist eesti *rahvuslikust* kultuurist, sest kultuur saab olla ainult *totaalne*, haarates kõiki eluvorme; uudse elu mitmekesisidus haarab aga *palju* kutsealasid peale põllutöö. „*Maakultuur*“ saab oma loomult olla ainult *primitiivne*, sest manuaalne töö ei võimalda küllaldast vabadust kultuuri mitmekesistumiseks ja diferentseerumiseks. Kusagil maailma ajaloo ei kohta meie kõrgema kultuuri loomist ainult ühe kutsega — nagu põllutööga — seotult inimkogult ⁶³.

Kui Eestis tõesti „tehakse“ mingi „maakultuur“, siis tähendab see meie kultuuriarengu kahetsetavat pidurdamist viljatu arhaismi varal. Halvemal korral võib niisuguste ürituste tagajärjeks olla *eestluse piirdumine maaga*, kuna linnad kuuluksid — nagu varemalt — võõra kultuuri alla ning alluksid varem-hiljem ümberrahvustumisele. Ka paremal korral oleks maakultuuri tagajärg negatiivne: tekiks *kaks* eesti kultuuri — üks *maal*, teine *linnas*. Meie arvulise vähesuse juures on aga niisugune kahekordne areng vaevalt teostatav, seda enam, et see iseenesest juba oleks mõttetu. Nagu üldiselt käsitlesime, peitub kultuuri olu rahvuse liikmete *sisemises* „*vaimuhoius*“, ning *kultuuri avalduskuju on ainult tagajärg sellest sisimast korrastusest*. Ühte osatagajärge — sest ühe kihi kultuur on *rahvuskultuurist* ainult *osa* — hakata kunstlikult soetama, see võib anda ainult *väliseid* ja küpsemata effekte, kuna närbub peaasi — *rahvuse ühtsa vaimu areng*.

Nii peame „maakultuuri“ kui meie rahvusliku kultuuri põhi- vormi mõtte järsult tagasi lükkama. Isegi materjaalsed kaalutlused hoiatavad eestlust kogu oma eksistentsi põllutööle aseta- mast, sest tulevikus (vabakaubanduse ajajärgu taaspuhkemisel ja tehnika edasiarenedes) võib suurte põllundusproduktentide võistlus meile osutada veel hoopis ebasoodsamaks, kui ta seda on praegugi. Nii võib tulla, et meie oma produktsioonialasid veel mitmeti peame ümber korraldama, võistlusvõimeliseks jääda tahtes. Siin on meie väike rahvaarv ühes eestlase loomupärase kohanemisvõimega suurteks plussideks, mida ei tohi kaotada *kogu kultuuri kivinemisega ühel kutsealal*. Igatahes on pikema ajavahemikuga arvestades küll ebakohane põllumehe olemist *uudses maailmas* ikka edasi „*põliseks*“ pidada, vaid põllutöögi ähvardab muutuda suurtööstuseks ⁶⁴.

Oleviku tingimusi ja *põllutööd kui meie rahvuse praegust tähtsamat tööala* ei taha meie aga muidugi jätta vääriliselt hindamata. Mõõname täiel määral, et meie kultuuri arendamise juures on *esmatähtsuslikuks probleemiks põllumehe seondamine meie üldise kultuuri arenguga*. Vastavalt põllumehe suurele osatähtsusele meie rahvastiku koostises on koguni vajalik, et põllumehe kutsealal töötajad oluliselt *kannaksid* seda kultuuri arengut. See on täiel määral võimalik ka *ilma* selleta, et meie kultuur loobuks vabast arengust väljaspool ühe kihi või kutse raame. Igatahes ei tohi mitte *kutseline koostis* liigselt määrata kultuuri arengut, vaid *kultuur* olgu see, kes oma vajaduste kohaselt diferentseerib inimesi, tarbekorral loob juurde uusi kutseid ning kihte, ja seondab neid kõiki rahvuse oluga.

Muidugi tekitab viimatiöeldu arusaamatusi *materjalistliku ajalookäsitlusega* harjunutes. „Kuidas võib kultuur areneda *väljaspool* rahvastiku sotsiaalset kihitust?“ küsitakse vististi arusaamatuses. Siiski ei tahagi nende ridade kirjutaja väita, nagu sünniks kultuuri areng sotsiaalse toimega *kooskõlastamatult*; ainult ei kuulu *primaat* mitte kihilisele ja kutselisele koostisele, vaid ennem juba kultuurilisele arengule. Kultuuri areng on võimalik ainult areneva, liikuva sotsiaalkoostise juures. *Vägivaldne* ümberpöördud olukorra loomine kas mitme (tsunftid) või ainsa (proletariaat, „maakultuur“) kihitise loomisena ja kivistamisena ainult pidurdab kultuurilist evolutsiooni ja on pealegi vististi *teostamatu* uudses, kiirearengulises maailmas.

Kultuuri *universaalse* ilme ja *elastsuse* säilitamise seisukohalt eriti väikerahva juures tuleb väga kõrgelt hinnata *väliseid kultuuri* mõjustusi, mis muidugi ei tohi tähendada üheainsa mõju alla langemist ja seega selle *kultuurprovintsi*ks muutumist. Sellepärast peavad meie kultuuri suhted olema *mitmekesised* ja tuginema eriti nendele rahvustele, kellesse *absorbeerumist* juba ruumilise kauguse tõttu pole karta (anglosaksi ja prantsuse kultuuri mõjud). Nende mõjude orgaanilise vastuvõtmise eelduseks on Lääne-Euroopa vaimueluga taoline hariduslik baas. Selle saavutamiseks tuleb tõepoolest tähtsust anda meil õige tagaplaanile jäänud *klassilisele haridusele*, mille tähtsust viimasel ajal veenvalt on rõhutanud *prof. P. Haliste*, kes samas joones mainib ka *ristiusu* tähtsust eriti Lääne-Euroopa kultuuri aren-

gule ja leiab õigusega, et meil kristlus isegi vähem kui naabermail on mõjutanud kultuuripalet⁶⁵. Vaevalt aga sel alal on loota mingit muudet — mida sooviks mainitud autor, — igatahes vaevalt ilma meie loomupärasema ja üldiseks kujuneva *ristiusu vormi* tulekuta, sest vististi on meie usuelu lodevuses süüdi see, et ta ei ole seondunud meie iseloomuga rahvusekohase kuju kaudu. Praegu on vabakoguduslik liikumine ühelt poolt, ja teiselt poolt religioosne indiferents üha enam õõnestamas *luteri* üldkirikut. Sellest saab päästa ainult otsustav *sisemine* reform, milleks aga kiriklik keskkorraldus ise ei näi olevat võimeline ja mille väljastpoolt tuleva reformatsiooni teeb võimatuks usu- lise huvi pinevuse puudus. Nii ei ole igatahes esialgu võimalik olulisena arvestada *usulist tegurit* meie rahvuskultuuri arengus.

Seda suuremad võimalused ja ülesanded on meie *ilmalikul kasvatusel*. Meie rahvuskultuuri üritamise probleem on peamiselt *pedagoogiline* küsimus, kuid, nagu öeldud, teostatav ainult ilma *koolmeisterlikkuseta*. Kultuuriline juhtimine niisuguse *elaaniga*, mis kaasa kisub, — see on ainuke lootusrikas meetod iseseisvunud rahvuse kasvatamise jätkamiseks. Siin tuleb vahendeina rakendada peale poliitilise mõtte eriti *rahvuslikku kunsti, kirjandust, teadust*. Need alad on olnud iseseisvuse esimesel kümnendil *egoistid* ja nõudnud peamiselt omale, andnud aga laiale hulgale võrdlemisi visalt. Eriti kirjanduse ja kunsti kohta võib öelda, et nad *sisemiselt* viimase 15 aasta jooksul on teinud läbi suure arengu, kuid *rahvale* jäänud võõramaks. See ei ole etteheide, vaid loomuliku nähte konstateerimine: ilma kogumata ei saa keegi anda. Varsti aga saabub aeg, kus on võimalik neid alasid *andmiseks* rakendada, ja siis on vajalik *eesti kultuuri arendamise sihtjoontes* olla täiesti teadlik, siis on vaja haritlaskonnal omada küllalt rahvuslikku ettevalmistust, et iseseisvunud rahvuse mõtet täielikult realiseerida kogu rahvas. Alles siis, kui *laiad kihid* kannavad meie rahvusliku kultuuri mõtet, võib oodata, et meie *omakultuur areneb tõesti väärtuslikuks lisaandiks inimkonna kogu kultuurile kõrgema arengjärgu ettevalmistamisel*.

Kui ka *esialgu* meie rahvuskultuurist ei eksisteeri palju enam kui ainult *elemendid*, siis on need elemendid ometi lootusrikkad: kõlav, arenev, väljendusrikas *keel* ja rahvusliku ise-

loomu ja intelligentsi küllaltki õnnelikud omadused. Nende *toorainete* — keele ja meelega — kõrval meil kultuuri n. ö. valmis-
saadusi veel ei ole kõneväärselt, kuid meie lühikese viljele-
misajaga võrreldes on saavutatud algmed küllaltki rahuldavad.
Pealegi on nad kätte saanud võrdlemisi õige väikese *teadlikku-
suga* oma ülesannetes, teedes ja sihtides. Nüüd, kogumisaja
järele, peaks tulevikule liginetama suurema *teadlikkuse*, aga ka
suuremate *nõudmistega*.

Just sellepärast ei tohiks meie mitte väikeste *olevikuliste*
probleemide pärast halvendada oma suuri *tuleviku* võimalusi,
nagu muide kahjuks mõnes suhtes kaldub tegema meie kihiera-
kondlik ja klassihuviline tänapäev. Et õigeid *rahvuslikke tule-
viku-perspektiive* tabada, seks tuleb eriliselt süveneda neisse
olemasolevatesse *elementidesse*, millest kasvavad meie kultuuri
jooned. *Keelt* viljeletakse meil liigagi tarmukalt, meie rahvus-
liku *iseloomu* tõsisele uurimisele ei ole aga veel asutudki: vöö-
rad (näit. krahv *Keyserling*) on siin öelnud kõige tabavamad
sõnad. Sel alal on teha suur töö, enne kui võib *püstitada tõelik
eesti rahvuskultuuri programm*.

Siin ei ole selleks koht, vaid on tahetud tuua ainult mõned
üldised probleemistused eesti rahvusluse süvendamise ettevalmis-
tamiseks. Kahtlemata on *eestlusele* võimalik saavutada *enam*, kui
ise julgeme praegu oletada, *kui ainult teadlikult ja tahtlikult
asume selle ülesande juurde, mille oleme saanud suveräänse rah-
vusena*. Võib-olla ei leia mõne skeptiku poolehoidu meie nõue,
et meie rahvusmissiooni — see on rahvuskultuuri — arendamine
peab sündima *teadlikult ja tahtlikult*. Kuigi võidakse õigusta-
tult väita ajalooliste paralleelide varal, et seni rahvuskultuur on
arenenud *ilma* teadlikkuse ja tahtlikkuseta, ei ole vist samuti
ajaloos näidet, et üht *keelt* nii tahtlikult on kujundatud kui
meil, Eestis⁶⁶. Võimalikuks on see saanud ainult selle tõttu,
et oleme *noor rahvus, kes ärkas kesk vana tsivilisatsiooni*. Meie
rahvuslikkus ei kannata selle all, kui meie omandame selle tsi-
vilisatsiooni *välised* saavutused, ja nende abil saame võimeli-
seks oma *rahvuskultuuri omapäraseid alasid eriliselt kiiresti ja
sügavalt arendada ning kujundada*.

Et aga täiel määral ära kasutada seda konjunktuuri, mis
meile avaneb noorena rahvusena, seks on, nagu öeldud, vaja

rahvusideoloogia põhjalikku süvendamist. Peame suutma pärast rahvuspsühholoogia resultaate kokkuvõtmist välja jõuda rahvuslikuni kultuurifilosoofiani, mis oleks aluseks ja teeks kogu meie rahvuslikule arengule, mis saaks omaseks — paraku lihtsustatud kujul — *laiadele hulkadele*, ning mida iialgi ei kaotaks silmist meie rahvusriigi juhid. Niisuguse rahvusideoloogia vajaduse rõhutamine olgu selle rahvuse olu ja rahvuslust käsitleva katke *paräneesiks*.

M Ä R K M E I D

1 P. St. Mancini, Della Nazionalità come fondamento del diritto delle genti, teoses *Diritto Internazionale*, Prelezioni, korduvalt välja antud, esmakordselt Torino 1851, lk. 37.

2 Ter. Mamiani, Dell' ottima congregazione umana e del principio di Nazionalità, teoses *D'un nuovo diritto Europeo libro*, Torino 1859.

3 Paraku seisavad *etatistliku* rahvuse mõiste taga kinni ka niisugused uudsed sotsioloogid, nagu A. Grabowsky. Vrd. tema *Politik*, Berlin-Wien 1932, lk. 67, 102 ja 145. Täiesti veider on lugeda uudsest monograafiast nagu Franz W. Jerusalem. *Über den Begriff der Nation*, Jena 1932: „Rahvus on suveräänse vürsti alamate saatusühisus“ ...

4 E. Renan, *Qu'est-ce que une nation*, Paris 1882, lk. 27 (uuesti väljaantud kogus *Pages francaises*, Paris 1921, lk. 37).

5 M. Barrès, *Scènes et doctrines du nationalisme*, Paris, lõpl. väljaanne, 1. köide, lk. 8.

6 Charles Turgeon, *La Nation, Revue du droit public & de la sc. pol. X*, Paris 1898, lk. 33.

7 R. Johannet, *Le principe des nationalités*, Paris 1923, lk. 261 j.

8 L. Le Fur, *Races, nationalités, états*, Paris 1922, lk. 68.

9 W. Nõges, *Ettepanekuid põhiseaduse muutmiseks*, Tartu 1932, lk. 129.

10 E. Boutroux, *Le droit des nationalités*, Paris 1915, lk. 17.

11 Th. Geiger, *Die Masse und ihre Aktion*, Stuttgart 1926, lk. 189.

12 Guido Bortolotto, *Faschismus und Nation*, Hamburg 1932, lk. 52 ja E. W. Eschmann, *Der faschistische Staat in Italien*, Breslau 1930, lk. 18.

13 Vrd. R. Michels, *Italien von heute*, Zürich & Leipzig 1930, lk. 170.

14 F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München & Berlin 1922, lk. 14.

15 See kontseptsioon on olnud suure mõjuga XIX sajandi „slavo-fiilide“ liikumisele.

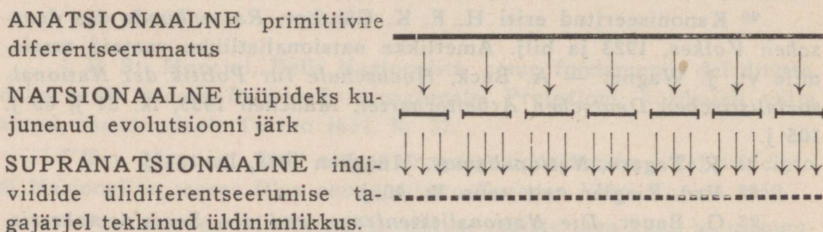
16 Sõna E. v. Hartmanni mõttes.

17 M. H. Boehm, *Das eigenständige Volk*, Göttingen 1932, lk. 310.

- 18 Vrd. H. O. Ziegler, *Die moderne Nation*, Tübingen 1931, lk. 21 j. ning ka Fr. J. Neumann, *Volk und Nation*, Leipzig 1888, lk. 122 j., kui hiljuti veel sõna „natsioon“ mõiste kultuurkeeltes on olnud kõikov.
- 19 Vaata eriti J. A. de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, Paris 1884 ja Vacher de Lapouge, *Les selections sociales*, Paris. Eesti keeles V. Ridala, *Tõu küsimus*, Tartu 1914 ja H. Reiman, *Eestlaste rassiline koostis*, Tartus 1931.
- 20 Kanoniseeritud eriti H. F. K. Günther, *Rassenkunde des deutschen Volkes*, 1923 ja hilj. Ametlikke natsionalistlikke vaateid rassismile vt. J. Wagner — A. Beck, *Hochschule für Politik der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*, München 1933, lk. 51 j. 65 j. 105 j.
- 21 R. Tagore, *Nationalismus*, München 1918, lk. 121 j.
- 22 Vrd. Ziegler, tsit. teos. lk. 40 j.
- 23 O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907, lk. 11.
- 24 H. Hauser, *Le principe des nationalités*, Paris 1916.
- 25 K. Päts, *Mõni sõna rahvuse mõiste selgitamiseks*, ERK 1. ak., Tartus 1933, lk. 53 j.
- 26 Muide juristidest erilise rõhuga G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1905, lk. 114.
- 27 Ziegler, tsit. teos lk. 3.
- 28 Ziegler, tsit. teos lk. 46 j.
- 29 Ziegler, tsit. teos lk. 231.
- 30 N. Maim, *Völkerbund und Staat*, Tartu 1931, lk. 274. j.
- 31 G. Kossinna, *Die Herkunft der Germanen — Zur Methode der Siedlungsarchäologie*, Leipzig 1920.
- 32 Vrd. P. Barth, *Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre*, Leipzig 1908, lk. 466; kusjuures nii liikide nimetuses kui ka üksikasjus meie mitte temaga ei ühine.
- 33 Krahv H. Keyserling, *Das Spektrum Europas*, Stuttgart & Berlin 1931, lk. 66.
- 34 Võrreldagu näiteks mõnda võimalikult „cant'i“-vabat *Edisoni* biograafiat W. Köhleri kirjeldustega, *Intelligenzprüfungen an Anthropoiden*, Berlin 1917, kuidas inimahv õpib kahte keppi ühendama, ja leitakse, et mõlemi leiutamiseviis on oluliselt sama!
- 35 Primitiivnimeste taolisust märgitseb juba W. Bagehot, *Der Ursprung der Nationen*, 1874.
- 36 Peame siin jätma käsitlemata huvitava psühholoogilise probleemi, kuidas rahvuse liikmete loomulikkude kalduvuste samasus realiseerub rahvuslikuks „stiiliks“. Et siin ka imitatsioonitungil on oma osa, on igatahes vaidlematu. Vrd. *Bagehot*, tsit. teos, lk. 45.
- 37 Praegu veel „etnograafilisel“ asikultuuri astmel seisvad rahvused on oluliselt arengus pidurdatud kultuurkretenismid ja seepärast kasustamatud arenenumate rahvuste olu selgitamiseks. Sel põhjusel jätame

siinkohal teadlikult arvestamata etnoloogia tulemused, kuigi *Kulturkreis-lehre* ja *Kulturhistorische Schule* meie väidetele võiksid tuua põhjendusi. Uudse etnoloogia seisukohti vrd. R. Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnosoziologischen Grundlagen*, I köide, Berlin & Leipzig 1931.

38 Nii saame järgneva pildi KULTUURI JÄRKUDEST:

39 Siinkohal ärgu jäägu märgitsemata, et meie lähtekohad mõnevõrra sarnlevad *Auguste Comte'i* (ja ka tema tahtmatu järglase *K. Lamprecht'i*) omadega. Kuna aga meie neid lähtekohti kasustame nagu nii hoopis teistele resultaatile jõudmiseks, siis pidasime asjatuks teksti koormata *positivismi* ja käesoleva käsitluse seisukohtade vahekorra selgitamisega.

40 „Kultuurvorm“ tähendab seega teatud kultuursituatsiooni; näiteid: *asikultuuri* (ala) olek *anatsionaalses* järgus avaldub *kultuurvormina* paläoliitikumis, *usundi* (ala) olek *natsionaalses* järgus avaldub *Põhja-Euroopas* reformatsioonis kui *kultuurvormis* ja *tehnika* (ala) olek *supranatsionaalses* faasis nimetub *kultuurvormina* tsivilisatsiooniks.

41 Ses mõttes ütleb veel reaktsiooni teoreetik Jos. krahv de Maistre, *Lettres*, I köide, Paris 1851, lk. 404: „Mis on rahvus? — Rahvus on valitseja ja aristokraatia“. Vrd. *Neumann* tsit. teos lk. 123 j.

42 Lucien Romier, *Nation et Civilisation*, Paris 1926, lk. 101/108.

43 Näit. mõned *Volksgeisti* teoreetikud, samuti A. Wirth, *Volks-tum und Weltmacht in der Geschichte*, München 1904, lk. 7 j. ning juristidest eriti *G. Jellinek*, tsit. teos lk. 114. Kuid need katsed — milliseist ka mõned meie autorid on mõjustatud — on, niivõrd kui neid on kohanud nende ridade kirjutaja, *metoodiliselt* põhjendamatud ning ilma ulatuslikumate *konsekventsideta*.

44 *Neumann* tsit. teos lk. 45 j., 105 j. ning 132.

45 *Neumann* tsit. teos lk. 16, 58, 70.

46 Mida muide teeb ka *Meinecke*, tsit. teos lk. 15.

47 Eestis valandas selle põhimõtte *Jaan Tõnisson*, juba läinud sajandi lõpul: „Olgugi meie rahvas väike, aga ta on ometi rahvas!“

48 Vähemusrahvuste olukorda vrd. E. Ammende, *Die Nationalitäten in den Staaten Europas*, Sammlung von Lageberichten, Wien & Leipzig 1931.

49 Eugen Lemberg, Die historische Ideologie von Palacký und Masaryk und ihre Bedeutung für die moderne nationale Bewegung, *Historisches Jahrbuch*, Bd. 53, Köln 1933, lk. 457.

50 Vrd. *Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in Genf 1931*, Wien & Leipzig 1932, lk. 152 j.

51 Maim, tsit. teos lk. 279.

52 Moeller v. d. Bruck, *Das dritte Reich*, Hamburg, viim. tr. 1931, lk. 232.

53 Vrd. R. Behrendt, *Politischer Aktivismus*, Leipzig 1932, lk. 11: „Aktivism on teatud inimesele omane psüühiline ja sotsiaalne suhtumine, mis eelistab üldiselt ühe probleemi kõigist lahendusvõimalusist seda, mis tekitab vahetult kõige kiiremalt ja täielikumalt otsustavat tegu.“

54 C. Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, Hamburg 1931, lk. 1.

55 Vrd. huvitavat eriuurimust: Julius Jüthner, *Hellenen und Barbaren*. Aus der Geschichte des Nationalbewusstseins (*Das Erbe der Alten*, 2. sari, 8 vihk).

56 Nn. *Königinhoferi ja Grünbergeri* käsikirjade probleem, mille alles tuline rahvuslane Masaryk julges võltsituna avastada.

57 Th. G. Masaryk, *Das neue Europa*, Berlin 1922.

58 Vrd. Lemberg, tsit. artikkel, kuidas Masaryk rahvuseideoloogia (ajalooline realism) arendas edasi oma eelkäija Palacký ajaloolist romantikat, et siis rahvusriigis realiseerida selle orgaaniliselt arenenud rahvuseideoloogiat.

59 Olgu rõhutatud vaimu, sest realiteet on tihti juhuslik.

60 Just selle mõiste prantsuse varjundis.

61 H. Kruus, Rahvus ja klass, *Eesti Üliõpilaste Seltsi album IX* (Rahvusküsimus I), Jurjevis 1915, lk. 53.

62 Vrd. näiteks K. Liidemann, Eesti rahvuslik ideoloogia ja maa selle alusena, *Üliõpilasteleht XVIII aastakäik nr. 5* (Ü. S. Liivika erinumber), Tartu 1934.

63 Kultuuri seondamise katsed kutsetega (keskajal) on lõppenud küllalt õnnetult, et seda veel nüüd maksaks jätkata.

64 Muidugi ei mõelda siin kõige ligemat tulevikku, kuid kultuuri põhiline orienteerimine nõuab vähemalt sajandiga arvestamist: varem ei ilmne ju selle arengu tagajärjed. Ja pikema ajavahemikuga arvestades annavad Ameerika, Austraalia, Venemaa võimalused põhjust tõsiseks küsimuseks: kas meie maa saab jääda põllumajanduslikuks võistlejaks?

65 P. Haliste, *Klassiline haridus ja eesti kultuuri arendamise probleem* (*E. Kultuuri Sõprade Koondise toimet.* nr. 1), Tartus 1934, lk. 13 j.

66 Vrd. J. Aavik, *Keeleuenduse äärmised võimalused*, Tartu 1924, lk. 137.

A-9267